

50. Vachtina M. Ju. Greek Archaic Orientalising Pottery from the Barbarian Sites of the Forest-steppe Zone of the Northern Black Sea Coastal Region / M. Ju. Vachtina // Black Sea Studies. — Vol. 6. Ancient Fishing and Fish Processing in the Black Sea Region. — Aarhus, 2007. — P. 23–37.

51. Villard F., Lampes du VIIe siecle et chronologie des coupes ioniennes / F. Villard, G. Vallet // Melanges d'archeologie et d'histoire. — Paris, 1955. — T. 67. — S. 39–42.

52. Vinogradov Y. A. Selected Findings from the Myrmekion Acropolis / Y. A. Vinogradov // Etudes et travaux. — XVIII. — Warszawa, 1999. — P. 59–80.

53. Wilkins J. Fish as a Source of Food in Antiquity / J. Wilkins // Black Sea Studies. — Vol. 2. Ancient Fishing and Fish Processing in the Black Sea Region. — Aarhus, 2005. — P. 21–31.

A. I. Махінько

УДК 930.85:811.16

СЛОВ'ЯНСЬКА ПИСЕМНІСТЬ ЯК ФЕНОМЕН ВІТЧИЗНЯНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті досліджується виникнення слов'янської писемності, розглядається та аналізується історіографія проблеми. Інформацію щодо слов'янської писемності узагальнено в світлі наукової й суспільної дискусії.

Ключові слова: слов'яни, писемність, глаголиця, кирилиця.

В статье исследуется возникновение славянской письменности, рассматривается и анализируется историография проблемы. Информация относительно славянской письменности обобщена в свете научной и общественной дискуссии.

Ключевые слова: славяне, письменность, глаголица, кириллица.

In article the question of Slavic writing occurrence is investigated, the problem of historiography is considered and analyzed. Information on the Slavic written language is generalized in the light of discussion in scientific and public circles.

Keywords: the Slavs, writing, the Glagolitic, Cyrillic alphabet.

Заінтересованість дослідженням слов'янської культури зумовлена здебільшого критикою норманської теорії та зростанням інтересу до пошуків слов'янської ідентичності. Проблема слов'янської писемності може вважатися одночасно дослідженою і дискусійною. Незважаючи на ясність питання, накопичений археологічний матеріал, проведені дослідження, спірними залишаються існування у слов'ян докириличної писемнос-

ті, виникнення і співіснування кириличної та глаголичної абеток, можливе побутування у протослов'ян рунічного алфавіту, подібно до низки європейських народів. Метою статті є спроба узагальнити інформацію щодо слов'янської писемності в світлі наукової та суспільної дискусії.

Відносно донедавна переважав погляд, згідно з яким до абетки Кирила і Мефодія писемності в східних слов'ян не було. Тривають дискусії між фахівцями з археології, палеографії та лінгвістики, проте джерела переконливо доводять наявність певної системи слов'янського письма. Насамперед, звернемося до загальновідомого твору «Про письмена» чорноризця Храбра, де вказано, що до хрещення слов'яни «чртами и резами четяху і гатааху» [5, с. 48]. Далі монах зазначає, що з прийняттям нової віри з'являється римське та грецьке письмо, яким і писали богослужбові книги. Дискусійним стало тлумачення слів «четяху і гатааху». На думку одних дослідників, ці слова слід перекладати — «читали і ворожили», а, на думку інших, — «рахували і ворожили». Як вважає філолог Н. Слатін, перекладати потрібно: «читали і говорили», але при цьому під словом «говорили» слід розуміти «писали» [8, с. 141].

Протилежної версії дотримувався історик Б. Рібаков, який вважав, що «черти і рези» — це піктографічне письмо. На основі археологічних знахідок посуду черняхівської культури, аналізуючи їхню символічну орнаментацию, він робить висновок, що цей своєрідний орнамент пов'язаний з календарною обрядовістю давніх слов'ян Наддніпрянщини. Так позначався рільницький цикл, окремі найважливіші місяці року та види сільськогосподарських робіт, які проводилися саме в цей час. Отже, за Б. Рібаковим, піктографічне письмо типу «черт і резів» починають застосовувати з II–IV ст. н. е. [7, с. 149]. Натомість археолог М. Тіханова, досліджуючи той самий матеріал, зробила припущення, що написи на кераміці черняхівської культури зроблено рунами. На її думку, ці факти підкріплюють положення про роль германського елемента в утворенні та подальшій долі черняхівської культури [9, с. 15–16].

Цікаву версію щодо «черт і резів» висловлено в працях С. Парамонова (Лесного), який ототожнював ці знаки з рунами і був переконаний у наявності в слов'ян саме рунічного алфавіту. За його висновком, рунами писали переважно короткі повідомлення (вказівники шляхів, позначки на прикордонних стовпах, знаки власності тощо), а їх використання обмежувалося умовами життя давніх слов'ян [3, с. 210]. Проте до таких тверджень потрібно ставитися обережно. Для цього існують усі підстави, оскільки археологічні знахідки, на котрі як на аргументи посилаються прибічники рунічної теорії, походять переважно з західнослов'янського ареалу: Польщі, Словаччини та Мекленбурга. Прикметно і те, що в різні часи належ-

ність цих зразків рунічної писемності до слов'янської культури ставили під сумнів. Зазначимо, що представників так званих параісторичних кіл це не зупиняє і вони вважають, що руни мають відношення до слов'ян, навіть більше, коріння слова «руна», на їхню думку, походить зі слов'янської [6, с. 24]. Перекопливість цих аргументів не витримує критики, хоча в таких працях наводиться, на перший погляд, достатній матеріал.

Отже, проблема рунічного письма у слов'ян потребує подальшого глибокого дослідження. Насамперед це стосується археологічних розвідок щодо рунічних написів у східних слов'ян. При цьому необхідно чітко виявити належність такого матеріалу до автохтонного слов'янського елемента. Якщо припустити, що західні слов'яни писали рунами, то за їхньої тісної взаємодії з германським культурним середовищем є велика ймовірність запозичення. Віддаленість досліджуваної епохи зумовлює труднощі у визначенні належності рунічних знаків слов'янській культурі. Швидше за все, гіпотезу про слов'янські руни доводитимуть лише на сторінках параісторичних видань, оскільки фахові історики шукатимуть більш вагомих свідчень.

Історія виникнення суто слов'янської азбуки загальновідома: близько 863 р. брати-просвітники Кирило та Мефодій на прохання моравського князя Ростислава створили слов'янську абетку. Монах Храбр зазначає, що Кирило в основу абетки поклав 38 літер, які Храбр наводить у тексті [5, с. 51]. Таким чином, кирилиця включала 24 літери візантійського уставного письма та 14 літер, стилізованих під грецькі, щоб передавати на письмі специфічні звуки слов'янської мови. Відзначимо також, що числові значення кириличного алфавіту повністю відповідають візантійським, тому, з одного боку, слов'янські літери, яких немає в грецькому алфавіті, наприклад «б», «ж», не мають числового значення, а з іншого — до кириличної абетки для передання числового значення було залучено знаки, які слугували суто як числові: «зело» — 6, «фіта» — 9.

У «Сказанні про письменна» чорноризця Храбра міститься повідомлення про те, що слов'яни використовували грецькі та латинські літери, але «без устрою» [5, с. 50], тобто ці алфавіти не передавали на письмі своєрідності слов'янської мови. Зокрема Д. Ліхачов вважав, що давнішою могла бути глаголиця, проте це не означає, що слов'яни північного Причорномор'я, котрі мали тісні зв'язки з грецькими колоніями, не могли застосовувати літери грецького алфавіту для письма слов'янською мовою. Саме ці літери пізніше могли дати початок кирилиці [4, с. 14]. Отже, кирилиця — це пристосований до слов'янського письма візантійський алфавіт. Зазначимо, що Кирило, ймовірно, не створював нової абетки, а впорядкував і адаптував ту, що існувала, врахувавши фонетичну специфіку слов'янської мови.

Походження глаголиці, яку тривалий час використовували поряд з кирилицею, залишається дискусійним. Багато різноманітних версій пов'язують походження глаголиці з тим чи іншим алфавітом. Наприклад, вважають, що її початок потрібно шукати в курсивному грецькому письмі. Також вказують на зв'язок глаголиці з коптським письмом або вірменською і грузинською абетками. Останнім часом набуває популярності версія, що глаголиця — це штучно створений для церковного письма алфавіт [1, с. 21]. Існувало два види глаголичного письма: болгарське (округлі літери) та хорватське (кутасті літери). На думку фахівців, болгарська глаголиця орієнтувалася на тип грецького письма, тоді як хорватська мала за зразок латинський готичний шрифт.

С. Парамонов (Лесной) висловлює переконання, що у слов'ян уже з IV ст. власним алфавітом була глаголиця, котру створив, швидше за все, єпископ Ульфіла. Спочатку нею писали в Далмації, а потім глаголиця поступово поширилася в інших слов'янських регіонах, оскільки її винайшли саме для слов'ян, і виключно вони нею користувалися [3, с. 243]. Інші дослідники географію зародження глаголиці визначають як Адріатичне узбережжя Балканського півострова, де вона існувала до XVIII ст. [2, с. 133]. Так, на стінах кафедрального собору в Загребі збереглися саме глаголичні написи. На Русі глаголицю витіснила кирилиця, хоча глаголиця й проіснувала приблизно до XV ст., причому використовувалася як шрифт для тайнопису.

Глаголиця майже повністю збігається з кирилицею за алфавітним складом, розташуванням та звуковим значенням літер, але різниться за їхньою формою. В глаголиці цифрове значення отримали перші 28 літер підряд, незалежно від того, яким звуком вони відповідали: грецьким, чи суто слов'янським. Тому цифрове значення більшості глаголичних літер відрізнялося як від грецьких, так і від кириличних. Таким чином, під час переписування глаголичних текстів кирилицею з'являлися хронологічні помилки, оскільки переписувачі точно повторювали літери-цифри, але не враховували, що в кирилиці вони означали вже інші числа [3, с. 213].

На жаль, ранні глаголичні тексти не збереглися. Пам'яткою глаголичного письма X ст. є «Київські глаголичні листки», рукопис, який зберігається у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Другу частину Реймського Євангелія Анни Ярославни, яка містить Євангелія, апостольські послання, паремії на свята за римо-католицьким календарем написано в 1395 р. хорватською глаголицею для католицького богослужіння слов'янською мовою. Першу, давнішу, частину, що вміщує читання святкових Євангелій за обрядом православної Церкви, написано кирилицею.

Здійснивши огляд інформації щодо зародження, розвитку та поширення слов'янської писемності, проаналізувавши доступний матеріал, можемо зробити деякі висновки.

«Черти і рези» слід розглядати як зразок піктографічного письма, що має мало спільного з рунічним алфавітом. Археологічний матеріал свідчить на користь саме цієї гіпотези. Також на сьогодні бракує доказів того, що слов'янам належить авторство рунічної абетки, тому до гіпотез про існування так званої слов'янської «руниці» потрібно ставитися з виваженим скептицизмом.

Кирилиця, ймовірно, була запозиченим візантійським уставним шрифтом, який слов'яни використовували для письма. Місія Кирила в такому разі полягала в упорядкуванні цих літер, створенні оригінального слов'янського алфавіту, додавання до нього літер, які передавали фонетику слов'янської мови. Перебування у сфері візантійського впливу, прийняття християнства сприяло поширенню та утвердженню кирилиці в слов'янському культурному середовищі.

Проблема витоків глаголиці перебуває в площині дискусії. Недостатність археологічного матеріалу, який стосується території східнослов'янських племен, обмежує джерельну базу дослідження і, таким чином, історія вживання глаголичної азбуки в Київській Русі мало вивчена. На жаль, глаголичні палімпсести, які збереглися до нашого часу, належать до західнослов'янського культурного середовища.

Загалом проблематика слов'янської писемності потребує подальшого дослідження: археологічного пошуку матеріалів, аналізу текстів палімпсестів тощо.

1. Иванова Т. А. Старославянский язык / Иванова Т. А. — СПб. : Авалон; Азбука-классика, 2005.
2. Истрин В. 1100 лет славянской азбуки / Истрин В. — М. : Наука, 1988. — С. 133.
3. Лесной С. Откуда ты, Русь? Крах норманнской истории / Лесной С. — М. : Алгоритм, 2007.
4. Лихачов Д. С. Исторические предпосылки возникновения русской письменности и русской литературы / Д. С. Лихачов // Вопросы истории. — 1951. — № 12.
5. «О письменах» черноризца Храбра (перевод Б. Флори) // Чудинов В. А. Загадки славянской письменности / Чудинов В. — М. : Вече, 2002.
6. Платов А. В. Славянские руны / Платов А. В. — М. : Вече, 2010. — С. 24.
7. Рыбаков Б. А. Язычество Древней Руси / Рыбаков Б. А. — М. : Наука, 1987.
8. Слатин Н. В. Влескнига, русский язык и русская история / Слатин Н. В. — Омск : ООТ, 2000.
9. Тиханова М. Следы рунической письменности в черняховской культуре / М. Тиханова // Средневековая Русь. — М. : Наука, 1976. — С. 15–16.